

Gesplitst stemmen bij de parlementsverkiezingen van 21 mei 1995: een analyse op basis van surveydata

Bart MADDENS

Docent aan het Departement Politieke Wetenschappen (Afdeling Politologie) van de Katholieke Universiteit Leuven

I. Inleiding

Vroeger kwam het in België geregeld voor dat de kiezer naar de stembus geroepen werd voor één enkele verkiezing. Dat was bijvoorbeeld het geval met de Europese verkiezingen en de gemeenteraadsverkiezingen. Maar sinds het Sint-Michielsakkoord is daar verandering in gekomen en is het laten samenvallen van verschillende verkiezingen op één dag de regel geworden: de gemeenteraadsverkiezingen worden voortaan systematisch gekoppeld aan de provincieraadsverkiezingen en de Europese verkiezingen aan de raadsverkiezingen. En uiteraard blijven ook de verkiezingen voor Kamer en Senaat samenvallen. Dit betekent concreet dat de kiezer niet één maar twee en, in uitzonderlijke gevallen, zelfs nog meer keuzes moet maken. De kiezer kan daarbij hetzij voor één enkele partij, hetzij voor verschillende partijen stemmen. In dat laatste geval spreken we van 'gesplitst stemmen', of - in het engelstalige jargon - van 'split ticket voting'.

De mogelijkheid tot het splitsen van de stem kan gewoonweg het gevolg zijn van het al dan niet toevallig samenvallen van verschillende verkiezingen op één enkele dag, zoals in België of de Verenigde Staten, maar kan ook inherent zijn aan het kiesstelsel. Dat laatste is het geval in landen met een gemengd kiesstelsel waarbij het Parlement deels op proportionele en deels op meerderheidsbasis wordt samengesteld¹. Dit houdt in dat de kiezer zowel een stem dient uit te brengen op een kandidaat van de eigen kieskring - die volgens het 'first past the post'-principe wordt verkozen (eerste stem), als op een nationale lijst (tweede stem).

Er bestaan twee fundamenteel verschillende verklaringsmodellen voor het fenomeen van 'split ticket voting'. Een eerste model gaat ervan uit dat het splitsen van de stem wijst op een gebrek aan politieke interesse en een onverschillige houding tegenover het politieke gebeuren. Een tweede model beschouwt het splitsen van de stem als een beleidsgerichte of 'rationele' keuze van kiezers die juist wel nauw bij de politiek betrokken zijn. De eerste verkiezingsstudies in de Verenigde Staten wezen eerder in de richting van het eerste model², maar in de meer recente literatuur staat de 'rationaliteit' van het gesplitst stemmen centraal. Het

1 In sommige landen (bv. Italië sinds 1994, Rusland sinds 1993,...) wordt een aantal zetels toegekend op basis van de eerste stem en een aantal op basis van de tweede. In andere landen (bv. Duitsland sinds 1949, Nieuw-Zeeland sinds 1996,...) wordt de tweede stem, op de nationale lijst, gebruikt om de afwijkingen van de evenredigheid die voortvloeien uit de verdeling op basis van de eerste stem (volgens het meerderheidsprincipe) te compenseren. In het eerste geval spreekt men van niet-compenserende gemengde kiesstelsels, in het tweede geval van compenserende.

2 A. CAMPBELL en W.E. MILLER, *The Motivational Basis of Straight and Split-Ticket Voting*, in: *American Political Science Review*, 51(1957), 293-312.

onderzoek naar 'split ticket voting' in gemengde kiesstelsels spitst zich daarbij vooral toe op de vraag in hoeverre het splitsen van de stem het resultaat is van een strategische berekening van de kiezer. Zo blijkt dat de kiezers minder geneigd zijn om hun eerste stem te geven aan een kandidaat van een kleine partij die toch weinig kans maakt om de meeste stemmen te krijgen in de kieskring. Een typisch Duits fenomeen is dat nogal wat kiezers hun tweede stem strategisch gebruiken om de verwachte coalitiepartner (Grünen of FDP) van hun voorkeurpartij over de vijf procent-drempel te helpen tillen. Over de mate waarin het Duitse gemengde kiesstelsel 'rationeel' kiesgedrag bevordert zijn de specialisten nochtans verdeeld. Sommigen benadrukken vooral dat de complexiteit van het systeem eerder tot ongeïnformeerd en lukraak kiesgedrag aanleiding geeft³, terwijl anderen vinden dat het stelsel juist wel aanzet tot een strategische en beleidsgerichte keuze⁴.

Relevanter voor de Belgische case is de literatuur over gesplitst stemmen bij samenvallende verkiezingen. Het vrij omvangrijke onderzoek naar 'split ticket voting' in de Verenigde Staten draait echter vooral rond de vraag waarom steeds meer kiezers bij presidents- en Congres- of Senaatsverkiezingen voor kandidaten van verschillende partijen stemmen en op die manier de kans op een 'divided government' - waarbij de president moet samenwerken met een andersgezind Parlement - verhogen. Volgens sommige auteurs zijn het vooral de ideologisch gematigde kiezers die door het uitbrengen van een gesplitste stem een machts-evenwicht tot stand willen brengen tussen de president enerzijds en het Congres en de Senaat anderzijds⁵. Een alternatieve benadering gaat ervan uit dat de kiezers andere verwachtingen koesteren tegenover een congreslid of senator dan tegenover een president: terwijl die laatste wordt beoordeeld op zijn budgettaire orthodoxie, wordt van de senatoren en congresleden juist verwacht dat ze zoveel mogelijk overheidsinvesteringen ("pork") in de wacht slepen voor de eigen

3 Zie bijv. E.JESSE, Split-voting in the Federal Republic of Germany: An Analysis of the Federal Elections from 1953 to 1987, in: *Electoral Studies*, 7 (1988), 109-124; H.SCHOEN en J.W.FALTER, *Split-Ticket Voting in German Federal Elections, 1953-1990. An Example of Sophisticated Balloting*. Paper presented at the 1988 American Political Science Association Meeting, Boston.

4 Zie bijv. K.BAWN, Voter Responses to Electoral Complexity: Ticket-Splitting, Rational Voters and Representation in the Federal Republic of Germany, in: *British Journal of Political Science*, 29 (1999), 487-505. Ook in Nieuw-Zeeland wijzen de eerste studies erop dat de complexiteit van het sinds 1996 ingevoerde compenserende gemengde kiesstelsel geen drempel vormt om een strategische gesplitste stem uitbrengen (S.BANDUCCI, J.KARP en J. VOWLES, *Strategic Voting in the 1996 New Zealand Election: Implications From a New Mixed System*. Paper presented at the 1998 American Political Science Association Meeting, Boston).

5 P.M.FIORINA, *Divided Government*. 2nd Edition. New York, Macmillan, 1996. Empirische toetsing van Fiorina's 'balancing'-theorie leidde niet tot eenduidige resultaten (voor een overzicht, zie: A.I.ABRAMOWITZ, K.L.SAUNDERS en J.WILLIAMSON, *Voting for Gridlock: Ticket-Splitting, Balancing, and Divided Government*. Paper presented at the 1998 American Political Science Association Meeting, Boston).

kieskring of staat. Het is dit verschil in verwachting dat leidt tot gesplitst stemmen⁶.

In deze bijdrage gaan we na in welke mate de Vlamingen op 21 mei 1995 gesplitst hebben gestemd voor de verkiezing van de Kamer, de Senaat en de Vlaamse Raad en op basis van welk model dit splitsgedrag kan worden verklaard. We doen dit op basis van het ISPO-onderzoek van 1995⁷, waarbij aan 2099 toevallig gekozen inwoners van het Vlaams Gewest, van 18 tot 79 jaar, onder meer werd gevraagd voor welke partij ze bij elk van de drie hogergenoemde verkiezingen stemden. Deze werkwijze heeft als voordeel dat we het al dan niet uitbrengen van een gesplitste stem kunnen relateren aan een veelheid van andere variabelen. Bovendien kunnen we, gebruik makend van de ISPO-paneldata, onderzoeken hoe de al dan niet gesplitste partijkeuze van 1995 zich verhoudt tot de partijkeuze bij de vorige verkiezingen, op 24 november 1991.

Het gebruik maken van surveydata heeft echter als nadeel dat het hoe dan ook slechts om ramingen gaat. Enerzijds zijn er de onvermijdelijke steekproeffouten, die echter voor een stuk kunnen gecorrigeerd worden door de data te wegen. Maar anderzijds is er ook het probleem dat de respondenten meer dan drie maanden na de verkiezingen werden geïnterviewd. Alhoewel de respondenten zoveel mogelijk werden geholpen om zich de verkiezingsdag en de gemaakte partijkeuze te herinneren⁸, zou het toch nogal gewaagd zijn om er zonder meer van uit te gaan dat die herinnering helemaal accuraat was.

In tabel I vergelijken we de verwachte stemmenpercentages voor de Kamer- en de Vlaamse Raadsverkiezingen met de steekproefpercentages, na weging volgens leeftijd, geslacht en partijkeuze voor de Kamer. Als gevolg van die weging zijn de verwachte en de bekomen verdeling voor de Kamerverkiezingen

6 G.C. JACOBSON, *The Electoral Origins of Divided Government: Competition in US House Elections 1946-1988*. Boulder, Westview Press, 1990. Voor een succesvolle empirische test van dit model, zie: R.M. ALVAREZ en M.M. SCHOUSEN, Policy Moderation or Conflicting Expectations? Testing the Intentional Models of Split-Ticket Voting, in: *American Politics Quarterly*, 21 (1993), 410-438.

7 De in deze paper gebruikte data werden verzameld door Prof. J. Billiet (promotor), Prof. M. Swyngedouw (projectleider), A. Carton en R. Beerten (wetenschappelijk medewerkers) van het Interuniversitair Steunpunt Politieke Opinieonderzoek (ISPO). Dit steunpunt wordt beheerd door de Federale Diensten voor Wetenschappelijke, Technische en Culturele Aangelegenheden. Noch het ISPO, noch de hogervermelde onderzoekers dragen enige verantwoordelijkheid voor de in deze paper gemaakte analyse en de interpretatie daarvan.

8 Zo werd aan de respondenten vooraf het volgende gevraagd: "Tracht u nu even de dag van de verkiezingen te herinneren. Het was toen vrij zonnig maar fris. Bent u toen heel vroeg 's morgens gaan stemmen, in de loop van de voormiddag, rond de middag, in de namiddag, bent u niet gaan stemmen of hebt u een volmacht gegeven?" Bovendien werden de respondenten er uitdrukkelijk aan herinnerd dat ze op 21 mei 1995 op drie lijsten hadden kunnen stemmen (zie hierover: J. BILLIET, *Voorstel voor bevraging van feitelijk complex stemgedrag drie tot vijf maanden na de verkiezingen van 21 mei 1995*. Ongepubliceerde werknoot. ISPO, 1995).

TABEL I

Verdeling van de stemmen voor de Kamer, de Senaat en de Vlaamse Raad in het Vlaams Gewest: verwachte verdeling en steekproefverdeling, na weging volgens geslacht, leeftijd en partijkeuze voor de Kamerverkiezingen in procenten.

	Kamer		Senaat		Vlaamse Raad	
	verwacht	steekproef	verwacht	steekproef	verwacht	steekproef
CVP	25.3	25.4	24.5	25.7	24.9	26.2
VLD	19.4	19.6	19.3	19.2	18.7	18.2
SP	18.5	18.8	19.2	19.6	18.1	17.7
VB	11.3	11.2	11	10.9	11.5	11.2
VU	6.9	6.7	7.7	6.1	8.3	7.8
AGA	6.5	6.4	5.4	7.6	6.6	7.4
andere	5.1	4.4	4.9	2.8	4.9	3.6
blanco/ongeldig	7.1	7.3	8	8	7.1	7.9
	N=1827 $X^2=2$ df=7 p=.96		N=1827 $X^2=39.6$ df=7 p=.0001		N=1827 $X^2=11.9$ df=7 p=.11	

gen bijna identiek⁹. Voor de Senaat en de Vlaamse Raad zijn de verschillen groter. De scores van de partijen lopen van verkiezing tot verkiezing licht uiteen, en die verschillen vinden we in bepaalde gevallen ook terug in de steekproef. Zowel in de steekproef als in werkelijkheid scoren de VLD en de SP het laagst voor de Vlaamse Raad, en haalt de SP een hoger procent voor de Senaatsverkiezingen. De steekproef geeft ook correct de hogere score weer van de VU voor de Raadsverkiezingen. Een aantal andere verschillen komen evenwel niet tot uiting in de steekproef. Volgens de steekproef haalt Agalev de beste uitslag bij de Senaatsverkiezingen, maar in werkelijkheid was die uitslag de slechtste voor de partij. Ook het feit dat de VU het voor de Senaat een stuk beter deed dan voor de Kamer komt niet tot zijn recht in de steekproef. Hetzelfde geldt voor de iets betere score van de CVP voor de Kamer. Het Vlaams Blok, tenslotte, behaalt zowel in werkelijkheid als in de steekproef een sterk gelijklopend resultaat voor de drie verkiezingen.

Voor de Vlaamse Raad is dit verschil tussen de verwachte en de bekomen verdeling niet statistisch significant. Voor de Senaat is dit wel het geval, voornamelijk als gevolg van de oververtegenwoordiging van Agalev-kiezers in de steekproef (X^2 -bijdrage: 16.3) en de ondervertegenwoordiging van kiezers voor andere partijen (X^2 -bijdrage: 15.8). Maar echt groot zijn deze afwijkingen niet te noemen.

⁹ De kleine verschillen zijn het gevolg van het feit dat we bij deze en de hiernavolgende analyses van de data van 1995 enkel rekening houden met de 1827 respondenten die voor alle drie de verkiezingen een partijkeuze (of een blanco of ongeldige stem) hebben gerapporteerd. Respondenten die voor één van de drie verkiezingen het antwoord schuldig bleven of die niet zijn gaan stemmen, laten we buiten beschouwing.

In wat volgt onderzoeken we eerst in welke mate de kiezers hun stem opsplitsen en tussen welke partijen ze dat doen. Daarna brengen we het profiel van de splitsende kiezer in kaart. In een volgende paragraaf beschrijven we drie specifieke deelelectoraten, namelijk het VLD/CVP-electoraat, het SP/CVP-electoraat en het VU/CVP-electoraat. Daarbij onderzoeken we op welke manier het uitbrengen van een gesplitste stem kan worden verklaard als een beleidsgerichte keuze. Tenslotte maken we gebruik van de ISPO-paneldata om een antwoord te vinden op de vraag hoe het splitsgedrag van de individuele kiezers evolueert van verkiezing tot verkiezing.

II. Gesplitst stemmen op 21 mei 1995

Voortgaande op de ISPO-verkiezingsurvey¹⁰ heeft 76.1% van het electoraat op 21 mei 1995 voor dezelfde partij gestemd¹¹. 23.9% heeft gesplitst gestemd, waarvan 3% voor drie verschillende partijen en 20.9% voor twee verschillende partijen. In die laatste groep is veruit het meest voorkomende patroon (bij 45.2%) dat er voor de Vlaamse Raad een andere keuze wordt gemaakt dan voor Kamer en Senaat (zie tabel II, onderste rij).

Op het niveau van de afzonderlijke stemmen kunnen we vier verschillende categorieën onderscheiden: (1) de deelstem van een volledige stem (A van AAA); (2) de hoofdstem van een in twee gesplitste stem (A van AAB); (3) de bijstem van een in twee gesplitste stem (B van AAB) en (4) de deelstem van een in drie gesplitste stem (A van ABC). In tabel II geven we voor elk van die soorten stemmen de verdeling over de politieke partijen¹². Daarnaast geven we in de tabel ook de verdeling van het totale aantal afzonderlijke stemmen dat op een partij werd uitgebracht. Dit totale aantal stemmen is logischerwijze drie keer zo groot als het aantal kiezers of respondenten.

De verdeling van het totale aantal stemmen leunt dicht aan tegen de verdeling voor de drie afzonderlijke verkiezingen. Een klein maar opmerkelijk verschil is wel dat er in totaal iets meer stemmen zijn uitgebracht op Agalev dan op de VU, alhoewel de VU Agalev achter zich laat voor elke afzonderlijke verkiezing. Aangezien de volledige stemmen kwantitatief veruit het zwaarst doorwegen wekt het weinig verwondering dat de verdeling ervan nauwelijks afwijkt van de totale ver-

10 Bij deze en de hiernavolgende analyses worden de data telkens gewogen volgens leeftijd, geslacht en partijkeuze voor de Kamerverkiezingen. Als gevolg daarvan verschilt de hier gemaakte schatting van de verdeling tussen de splitsende en de niet-splitsende kiezers lichtjes van een eerder gerapporteerde verdeling (B.MADDENS en W.DEWACHTER, Politieke belangstelling, kennis en onderlegdheid, in M.SWYNGEDOUW, J.BILLIET, A.CARTON en R.BEERTEN (red.), *De onredelijke kiezer. Onderzoek naar de politieke opvattingen van Vlamingen. Verkiezingen van 21 mei 1995*. Leuven, Acco, 1998, p.139-158).

11 Hierbij houden we ook rekening met de blanco- en ongeldige stemmen, die echter tot één enkele categorie worden samengevoegd. Een blanco-stem voor de Kamer en de Senaat en een ongeldige stem voor de Vlaamse Raad worden dus samen als een ongesplitste stem beschouwd. Kiezers die niet zijn gaan stemmen worden bij de analyse buiten beschouwing gelaten.

12 In het geval van de volledige stemmen, de hoofdstemmen en de bijstemmen komt die verdeling overeen met de verdeling van de kiezers, aangezien een kiezer die stemmen niet aan twee verschillende partijen kan geven. De in drie gesplitste stemmen daarentegen worden per definitie aan verschillende partijen gegeven, zodat we in dit geval enkel de stemmen en niet de kiezers over de afzonderlijke partijen kunnen verdelen.

TABEL II

Verdeling van de volledige, de hoofdstemmen, de bijstemmen, de in drie gesplitste stemmen en het totale aantal stemmen, in procenten.

	volledige stemmen	in twee gesplitste stemmen		in drie gesplitste stemmen	totale aantal stemmen
		hoofdstemmen	bijstemmen		
CVP	27.3	22.3	20.3	16.6	25.8
VLD	19.3	21	14.1	12	19
SP	19.5	16.3	16.7	15	18.7
VB	11.7	10.4	8.8	4.7	11.1
VU	5.1	10.6	15.3	14.7	6.9
AGA	6.3	8.4	9.9	15.4	7.2
andere	2.3	5.7	9.7	12.6	3.6
blanco/ongeldig	8.4	5.2	5.2	9.1	7.8
aantal stemmen (N=100%)	4170	764	382	165	5481
aantal respondenten	1390	382		55	1827
procent van het electoraat	76.1	20.9		3	100
		Kamer = Senaat: 45.2%			
		Kamer = Vl.Raad: 28.8%			
		Senaat = Vl.Raad: 26%			

deling. Toch zijn er een aantal opvallende verschillen. CVP en SP blijken iets beter te scoren bij de kiezers die ongesplitst stemmen, terwijl de VU en in mindere mate Agalev en de andere partijen relatief weinig stemmen halen in die groep. Het procent van de VU, Agalev en de andere partijen stijgt naarmate we naar rechts opschuiven in de tabel. Het zijn vooral de bijstemmen en de in drie gesplitste stemmen die in disproportionele mate naar Agalev, de VU en de nog kleinere partijen gaan. Agalev haalt het hoogste procent in de categorie van de in drie gesplitste stemmen (15.4%) en de VU in de categorie van de bijstemmen (15.3%). Beide partijen blijken dus voor een groot stuk te steunen op gedeelde stemmen.

In welke mate dat het geval is blijkt duidelijk wanneer we voor elke partij afzonderlijk het totale aantal kiezers opsplitsen volgens het soort stem die ze op die partij hebben uitgebracht (Tabel III). Dit totale electoraat van een partij bestaat uit alle kiezers die minstens één keer voor die partij gestemd hebben. Het bevat naast de volledige kiezers ook de kiezers die slechts één of twee keer voor de partij hebben gestemd. Het verschil tussen dit totale electoraat enerzijds en de afzonderlijke electoraten voor Kamer, Senaat en Vlaamse Raad anderzijds is relatief gezien het grootst bij de partijen die het meest steunen op gedeelde stemmen, namelijk de VU en Agalev. In totaal blijkt 10.1% van alle kiezers minstens één keer voor Agalev te hebben gestemd, en 10.7% minstens één keer voor de VU, dat is telkens ongeveer de helft meer dan voor bijvoorbeeld de Kamerverkiezingen afzonderlijk.

TABEL III

Samenstelling van de totale electoraten volgens soort stem, in verticale procenten; onderste rij: omvang van de totale electoraten, in horizontale procenten.

	CVP	VLD	SP	VB	VU	AGA	blanco/ ongeldig
volledige stem	66.6	63.6	64.2	66.8	36.6	48.1	68.1
hoofdstem	15	19	14.8	16.3	20.8	17.5	11.7
bijstem	13.6	12.8	15.2	13.8	30.1	20.6	11.6
in drie gesplitste stem	4.8	4.7	5.9	3.2	12.5	13.9	8.7
N (= 100%)	570	423	422	244	195	184	171
procent van het electoraat (N=1827)	31.2	23.2	23.1	13.3	10.7	10.1	9.3

Van de vier grootste partijen (CVP, VLD, SP en VB) blijkt het totale electoraat telkens voor ongeveer twee derden uit 'volledige' kiezers te bestaan, die de partij drie keer op rij kiezen. Bij de CVP, de VLD en het VB wordt de tweede grootste categorie, van tussen de 15 en de 20%, gevormd door de kiezers die een hoofdstem uitbrengen voor de partij, en de partij dus twee keer kiezen. Bij de SP vormen de kiezers die een bijstem uitbrengen met 15.2% de tweede grootste groep. Dit zijn kiezers die naast die ene stem voor de partij in kwestie hun twee andere stemmen aan één enkele andere partij geven. Het aandeel van de kiezers voor wie de partij slechts één van drie verschillende keuzes is, is telkens marginaal bij de vier grootste partijen. Een stem voor de drie traditionele partijen en voor het Vlaams Blok is dus in de meeste gevallen een alles-of-niets stem.

De totale electoraten van Agalev en VU daarentegen vertonen een heel ander beeld, waarbij vooral het relatief lage aandeel van de volledige stemmen in het oog springt. Bij Agalev maakt die groep 48.1% van het totale electoraat uit, bij de VU amper 36.6%. Daartegenover staat een opvallend hoog aandeel van kiezers die een bijstem of een in drie gesplitste stem uitbrengen. Het totale electoraat van de VU bestaat zelfs voor 42.6% procent uit kiezers die slechts één keer voor de partij stemmen, in opvallend veel gevallen (30.1%) in de vorm van een bijstem en in mindere mate (12.5%) in de vorm van een in drie gesplitste stem. Uit de laatste kolom van tabel III blijkt tenslotte dat de kiezers die blanco- of ongeldig stemmen dat in het grootste deel van de gevallen (68.1%) drie keer op rij doen.

In welke mate een partij steunt op gesplitste stemmen om haar verkiezingsresultaat te bereiken kunnen we ook zien aan het verschil tussen het werkelijk behaalde stemmenprocent van een partij en het procent dat die partij zou hebben behaald mocht ze enkel op haar volledige stemmen zijn teruggevallen. Dit basisprocent is gelijk aan het aandeel van alle niet-splitsende kiezers voor een partij ten opzichte van het totale electoraat, en is uiteraard identiek voor elke verkiezing. Deze basisprocenten (weergegeven in de diagonaalcellen van tabel VI) zijn vooral laag voor de Volksunie (3.9%) en Agalev (4.8%). De CVP haalt het hoogste basisprocent (20.8%), gevolgd door de SP (14.8%), de VLD (14.7%) en het VB (8.9%).

TABEL IV

Verdeling van de kiezers die een aparte stem uitbrachten voor de Kamer, de Senaat en de Vlaamse Raad, in procenten.

	aparte stem voor de Kamer	aparte stem voor de Senaat	aparte stem voor de Vlaamse Raad
CVP	17.7	17.6	21.3
VLD	16.4	15.6	10
SP	17.4	22	11.2
VB	8.1	4.2	9.6
VU	12.9	9.7	20.6
AGA	5.4	16.9	11.8
andere	18.5	7.9	7.2
blanco/ongeldig	3.6	6.1	8.4
N (=100%)	155	165	228
procent van het electoraat (N=1827)	8.5	9	12.5

In tabel IV geven we telkens de verdeling van de kiezers die voor een bepaalde verkiezing apart stemmen, dit wil zeggen een andere partij kiezen dan voor de twee andere verkiezingen. Van de aparte stemmen voor de Vlaamse Raad gaat maar liefst 20.6% naar de VU. Bovendien blijkt het aantal kiezers dat voor de Vlaamse Raad een afzonderlijke stem uitbrengt relatief groot (12.5% van het electoraat) zodat het bonus-effect van deze verkiezingen voor de VU toch wel aanzienlijk is. Een eerste verklaring voor dit Vlaamse Raad-effect is dat de kiezers de VU nog steeds zien als de belangrijkste gangmaker van de staatshervorming en de partij daarvoor als het ware willen belonen. Bij een aantal kiezers gebeurt dit wellicht meer onbewust, via een associatief procédé: voor de 'Vlaamse' verkiezingen stemt men voor een 'Vlaamsgezinde' partij. Tenslotte kan ook het feit dat de VU nogal wat sterke kandidaten op de lijsten voor de Vlaamse Raad had gezet extra stemmen hebben opgeleverd voor deze verkiezing.

De kiezers die voor de Kamer of de Senaat apart stemmen vormen een kleinere groep van respectievelijk 8.5 en 9%. De aparte stemmen voor de Senaat blijken in opvallend grote mate naar de SP (22%) en naar Agalev (16.9%) te gaan. Bij de Kamerverkiezingen wordt er opmerkelijk veel (18.5%) apart gestemd op andere partijen. Onder meer de ouderenpartij WOW haalt een relatief hoge score van 5% in deze groep.

Uit hogervermelde gegevens kunnen een aantal besluiten getrokken worden over de stabiliteit van de verschillende electoraten. Daarbij gaan we uit van de plausibele veronderstelling dat de volledige kiezers van een partij een meer solide basis vormen dan de kiezers die slechts een gedeelde stem uitbrengen op de partij. In dat laatste geval gaat het allicht om een meer vrijblijvende en halfslachtige keuze. Hoe meer een partij op dergelijke kiezers moet steunen, hoe wankeler de electorale basis. In dit opzicht bestaat er een duidelijke kloof tussen de CVP, de VLD, de SP en het VB enerzijds, en de VU en Agalev anderzijds. Terwijl de eerstgenoemde partijen over een stevige basis van volledige kiezers beschikken

is dit duidelijk veel minder het geval met Agalev en de VU. Deze partijen steunen grotendeels op kiezers die hun stemmen verdelen, en dan nog in aanzienlijke mate op kiezers die slechts één keer op de partij stemmen.

Het gesplitst stemmen heeft logischerwijze tot gevolg dat de electoraten van de verschillende partijen elkaar tot op zekere hoogte overlappen. Aangenomen mag worden dat de overlapping tussen twee partijen groter zal zijn naarmate die partijen meer verwant zijn met elkaar. Dat dit inderdaad zo is blijkt uit tabel V, waarin per partij wordt aangegeven met welke andere partijen de gesplitste stemmen worden gedeeld. Uit de eerste kolom kunnen we bijvoorbeeld afleiden dat van het totale aantal kiezers die één of twee keer voor de CVP stemmen (N=190) 31.2% ook een stem uitbrengt op de VLD. Daarna volgen de SP met 29% en de VU met 23.8%¹³. De VLD deelt zijn splitsende kiezers in hoofdzaak met de CVP (38.5%) en in mindere mate met de VU (16.4%). De SP deelt vooral stemmen met de CVP (36.5%) en in mindere mate met de VU (20%) en Agalev (16.4%). De kiezers die een of twee keer Vlaams Blok stemmen kiezen daarnaast vooral voor de VLD (27.2%) en de CVP (25.6%). De VU deelt zijn gesplitste stemmen hoofdzakelijk met de CVP (36.6%) en in ongeveer gelijke mate met de SP (24.5%), de VLD (20.4%) en Agalev (19.6%). De groene partij tenslotte deelt haar gesplitste stemmen in ongeveer gelijke mate met de SP (25.9%), de VU (25.4%) en de andere partijen (25.3%), waarvan een relatief groot deel (9.4%) met de ouderenpartij WOW.

TABEL V

Omvang van de gedeelde electoraten, in procenten ten opzichte van het totale aantal splitsende kiezers per referentiepartij.

bijkomende keuze	referentiepartij					
	CVP	VLD	SP	VB	VU	AGA
CVP	-	38.5	36.5	25.6	36.6	18
VLD	31.2 ¹	-	14.3	27.2	20.4	16.1
SP	29	14	-	20.5	24.5	25.9
VB	10.9	14.3	11	-	7.4	6.8
VU	23.8	16.3	20	11.3	-	25.4
AGA	9	10	16.4	8.1	19.6	-
andere	2.6	8.5	12.1	7	4.1	25.3
blanco/ongeldig	7.9	9.3	6.1	9.8	7.1	6.5
N (=100%)	190	154	151	81	123	95

¹ Interpretatie: van alle kiezers (N = 190) die één of twee keer voor de CVP hebben gestemd (referentiepartij), stemt 31.2% minstens één keer voor de VLD (bijkomende keuze).

¹³ Dat de som van deze procenten telkens iets meer dan 100 bedraagt komt omdat sommige kiezers die één keer voor de referentiepartij stemmen daarnaast een stem uitbrengen voor twee verschillende andere partijen.

Wanneer we kijken naar de absolute omvang van de gedeelde electoraten, uitgedrukt in procenten ten opzichte van de totale populatie (Tabel VI), dan blijkt dat drie van die electoraten vrij substantieel zijn: de electoraten VLD/CVP (3,2%), SP/CVP (3%) en VU/CVP (2,5%). Als we die enquêteresultaten extrapoleren naar het totale electoraat, dan kunnen we het VLD/CVP-electoraat schatten op (afgerond) 131.800 kiezers, het SP/CVP-electoraat op 122.900 kiezers en het VU/CVP-electoraat op 100.500 kiezers.

TABEL VI

Omvang van de gedeelde electoraten en (op de diagonaal) van het aantal volledige kiezers per partij, in procenten ten opzichte van de totale populatie (N=1827).

	CVP	VLD	SP	VB	VU	AGA
CVP	20.8	3.2	3	1.1	2.5	0.9
VLD	3.2	14.7	1.2	1.2	1.4	0.8
SP	3	1.2	14.8	0.9	1.6	1.4
VB	1.1	1.2	0.9	8.9	0.5	0.4
VU	2.5	1.4	1.6	0.5	3.9	1.3
AGA	0.9	0.8	1.4	0.4	1.3	4.8
andere	0.3	0.7	1	0.3	0.3	1.3
blanco/ongeldig	0.8	0.8	0.5	0.4	0.5	0.3

Deze overlappingsen passen dus vrij goed in een links/rechts-patroon: de twee grote partijen aan de linker- en de rechterzijde van het spectrum, SP en VLD, delen de stemmen in hoofdzaak met de CVP en in tweede instantie met de VU, die allebei als centrumpartij beschouwd kunnen worden. Daarnaast is er ook een aanzienlijke overlapping tussen de centrumpartijen onderling. Bij Agalev situeren de overlappingsen zich in belangrijke mate aan de linkerzijde van het spectrum. Zoals verwacht zijn de kiezers dus geneigd om hun stem op te splitsen tussen partijen die op de links-rechts as dicht tegen elkaar aanleunen.

III. Determinanten van het gesplitst stemmen

Uit de eerste verkiezingsonderzoeken in de Verenigde Staten bleek dat het al dan niet splitsen van de stem vooral afhangt van de partij-identificatie en de politieke interesse: de kans op het uitbrengen van een gesplitste stem nam toe naarmate de kiezer zich minder met een partij identificeerde en minder gemotiveerd was om te gaan stemmen¹⁴. Recenter onderzoek toont echter aan dat het profiel van de Amerikaanse 'ticket-splitter' is veranderd: hij of zij blijft een zwakke par-

14 A.CAMPBELL en W.E.MILLER, *The Motivational Basis of Straight and Split-Ticket Voting*, o.c..

tijdbinding hebben, maar geeft nu blijk van een aanzienlijke politieke belangstelling¹⁵.

De relevante variabelen voor de verklaring van het gesplitst stemgedrag zijn dus in eerste instantie de mate van partijbinding en de politieke belangstelling. Op grond van hogervermeld onderzoek mag worden aangenomen dat het splitsen van de stem het meest zal voorkomen bij de politiek geïnteresseerde kiezers met een zwakke partijbinding. Daarnaast zal het splitsgedrag wellicht ook covariëren met de variabelen die het sterkst samenhangen met de partijbinding en de politieke belangstelling, namelijk het opleidingsniveau, de sociale klasse, de leeftijd en het geslacht.

Het onderzoek in de Verenigde Staten¹⁶ toont ook aan dat het al dan niet splitsen van de stem in aanzienlijke mate afhangt van de populariteit en de zichtbaarheid van individuele kandidaten: hoe bekender de kandidaten, hoe groter de kans dat ze de kiezers voor één bepaalde verkiezing kunnen weglukken van hun normale partijkeuze. Aangenomen mag worden dat deze personenfactor ook in België meer is gaan meespelen nu de Senaatsverkiezingen in drie regionale kieskringen worden georganiseerd. De sterk gepersonaliseerde verkiezingsgestalte rond de lijsttrekkers, die van de Senaatsverkiezing haast een eerste minister-verkiezing maakte, kan een bijkomende stimulans geweest zijn om gesplitst te stemmen. De ISPO-data bevatten geen directe gegevens over de attitudes van de kiezers tegenover de individuele kandidaten. Wel kunnen we onderzoeken in welke mate de kiezers die zich naar eigen zeggen door hun sympathie voor individuele kandidaten hebben laten leiden ook meer geneigd waren om gesplitst te stemmen. Daartegenover staat dat de in de inleiding geciteerde 'rationele' verklaringsmodellen het splitsen van de stem veeleer trachten te verklaren op grond van de beleidsopvattingen van de kiezer. Als dit klopt zou de kans op een gesplitste stem moeten verhogen bij de kiezers die vooral rekening houden met de partijprogramma's en de inhoudelijke thema's bij het uitbrengen van hun stem. Ook dit kunnen we nagaan op basis van de antwoorden op de open vraag naar de motivering van de partijkeuze. Naast de de sympathie voor de individuele politici en de instemming met de partijprogramma's vormt ook de identificatie met de partij een belangrijke motivering van de stem. Vermoedelijk zullen de kiezers die dit aanhalen als reden voor de partijkeuze beduidend minder geneigd zijn om hun stem op te splitsen.

15 Voor een overzicht, zie: P.A. BECK, L. BAUM, A.R. CLAUSEN en C.E. SMITH JR., Patterns and Sources of Ticket Splitting in Subpresidential Voting, in: *American Political Science Review*, 86 (1992), 916-928.

16 Zie bijvoorbeeld: W.S. MADDOX en D. NIMMO, In Search of the Ticket-Splitter, in: *Social Science Quarterly*, 62 (1981), 401-408; P.A. BECK e.a., Patterns and Sources of Ticket Splitting in Subpresidential Voting, o.c..

TABEL VII

Procent splitsende en niet-splitsende kiezers, volgens gerapporteerde motivering van de partijkeuze.

		niet-splitsend	splitsend	N (= 100%)
verwijzing naar individuele kandidaten? (p = .001)*	ja nee	44.4 85	55.6 15	403 1424
verwijzing naar partijprogramma's of beleidskwes- ties? (p = .001)*	ja nee	62.2 80.2	37.8 19.8	422 1405
verwijzing naar identificatie met een partij? (p = .016)*	ja nee	82 75.1	18 24.9	257 1571
totale populatie		76.1	23.9	1827

* significantieniveau van de Chi-kwadraat waarde.

Tabel VII geeft de univariate verbanden weer tussen het splitsen van de stem in 1995 en de drie hogergenoemde motieven voor de stemkeuze¹⁷. De kiezers die hun stem in twee en in drie hebben gesplitst worden daarbij tot één categorie samengevoegd. Veruit het sterkste univariate verband is dat met de *sympathie voor individuele politici* als beweegreden voor de partijkeuze. 22% van de respondenten haalt ten minste één keer dit motief aan voor één van de drie verkiezingen. Daarvan brengt niet minder dan 55.6% - dit is meer dan dubbel zoveel als in de totale populatie - ook een gesplitste stem uit. Zoals verwacht zijn ook de kiezers die zeggen rekening te houden met de *partijprogramma's en met beleidskwes- ties* (23% in totaal) beduidend meer geneigd om gesplitst te stemmen (37.8%), al is dit verband al wat zwakker. Het derde onderzochte motief - de *identificatie met de partij* - houdt slechts in beperkte mate verband met het gesplitst stemmen: bij de kiezers die de band met de partij vermelden als beweegreden (14% in totaal) treffen we iets minder splitsers aan (18%).

17 Hierbij baseren we ons op de antwoorden op de open vraag naar de reden voor de partijkeuze. Deze vraag werd voor elke verkiezing afzonderlijk gesteld. De respondenten konden telkens tot vijf redenen opgeven. We maken telkens een onderscheid tussen alle respondenten die voor de verschillende verkiezingen minstens één keer een bepaald motief vermelden en zij die dat niet doen. De codering gebeurde als volgt: partijprogramma en beleidskwes- ties: codes 001-032 individuele politici: codes 401-409; partij-identificatie: codes 501-502 (zie: J. BILLIET e.a., 1995 *General Election Study Belgium. Codebook and Questionnaire*. Leuven/Louvain-La-Neuve, ISPO/PIOP, 1998, 204-211).

TABEL VIII

Procent splitsende en niet-splitsende kiezers, volgens politieke onderlegdheid, partijbinding, leeftijd, onderwijsniveau, beroep en geslacht.

		niet-splitsend	splitsend	N (= 100%)
politieke onderlegdheid (p = .002)*	laag	82.6	17.4	449
	matig laag	75.5	24.5	453
	matig hoog	72.4	27.6	457
	hoog	74	26	460
partijbinding (p = .001)*	geen	73.4	26.6	1010
	band	76.3	23.7	592
	lid	87.1	12.9	222
leeftijd (p = .002)*	< 25 jaar	67.3	32.7	205
	25-35 jaar	72.2	27.8	375
	35-45 jaar	76	24	370
	45-55 jaar	79,4	20.6	306
	55-65 jaar	79.5	20.5	290
	65+ jaar	80.6	19.4	281
onderwijsniveau (p = .001)*	geen of lager	87.1	12.9	362
	lager beroeps	80.8	19.2	177
	lager technisch	82.8	17.2	173
	lager algemeen	76.7	23.3	74
	hoger beroeps	73.7	26.3	112
	hoger technisch	71.7	28.2	261
	hoger algemeen	74.8	25.1	190
	niet universitair hoger	68.4	31.6	330
	universitair	61.2	38.8	113
beroep (p = .005)*	kaderlid	71.6	28.4	362
	bediende	77.3	22.7	386
	zelfstandige	69.8	30.1	193
	geschoold arbeider	76.5	23.5	169
	ongeschoold arbeider	81.3	18.7	519
	geen	73.7	26.3	199
geslacht (p = 075)*	man	74.3	25.7	934
	vrouw	77.9	22.1	893
	totale populatie	76.1	23.9	1827

* significantieniveau van de Chi-kwadraat waarde.

Tabel VIII bevat de kruistabellen met de andere hogergenoemde variabelen. Het procent splitsende kiezers neemt inderdaad toe met de *politieke onderlegdheid*¹⁸, zij het dat het verschil hem voornamelijk zit bij de groep minst onderlegde kiezers, die beduidend minder splitsen (17.4%). Wat de *partijbinding*¹⁹ betreft blijkt vooral het al dan niet lid zijn van een partij een aanzienlijk verschil uit te maken. Van de partijleden brengt slechts 12.9% een gesplitste stem uit. Maar bij de kiezers die geen lid zijn van maar zich wel verwant voelen met een partij is dit aantal ongeveer hetzelfde als in de totale populatie (23.7%).

Het aantal splitsende kiezers blijkt gestadig af te nemen met de *leeftijd*, namelijk van 32,7% bij de minder dan 25-jarigen tot 19.4% bij de meer dan 65-jarigen. Kennelijk speelt het effect van de partijbinding, die groter is bij de oudere kiezers, hier sterker mee dan het effect van de politieke onderlegdheid, die eveneens toeneemt met de leeftijd. Beduidend sterker is de univariate samenhang met het *onderwijsniveau*. Van de kiezers die geen of enkel lager onderwijs hebben gevolgd stemt slechts 12.9% gesplitst. Dit percentage stijgt tot 31.6% bij de kiezers die niet-universitair hoger onderwijs hebben gevolgd en zelfs tot 38.8% bij de universitaireren. Uit de kruistabel met de *sociale klasse* blijkt dat vooral de kaderleden (28.4%) en de zelfstandigen (30.1%) hun stem splitsen, terwijl dit bij de bedienden (22.7%) en de ongeschoolde arbeiders (18.7%) minder voorvalt. Tenslotte blijken *vrouwen* hun stem iets minder te splitsen dan mannen, maar dit verband is niet significant.

Een logistische regressie-analyse²⁰ van het multivariate verband tussen hogergenoemde variabelen (tabel IX) toont aan dat de politieke onderlegdheid, de leeftijd, het geslacht en de partij-identificatie als motivering van de stemkeuze geen significant effect hebben op het al dan niet uitbrengen van een gesplitste stem wanneer we controleren voor de andere variabelen. De variabele die veruit het meest bijdraagt tot de verklaring is de sympathie voor of de bekendheid met een politicus als motivering van de partijkeuze. Op een afstand volgen het partijprogramma of de beleidskwesties als motivering en het lidmaatschap van een partij. Een verband dat bij de univariate analyse wat verborgen was gebleven is dat met de partijverwantschap. Als alle andere factoren constant worden gehouden blijkt

18 Hiervoor werd gebruik gemaakt van de factor 'politieke onderlegdheid', zoals beschreven in B.MADDENS EN W.DEWACHTER, De politieke kennis, belangstelling en onderlegdheid, o.c., 143-144. De variabele omvat zowel de feitelijke politieke kennis (aantal juiste antwoorden op 14 kennisitems) als de politieke belangstelling (belangstelling voor politiek, politiek nieuws volgen, met vrienden over politiek discussiëren, aandacht schenken aan verkiezingscampagnes). Op basis van de factorscores werden de respondenten in vier gelijke categorieën opgedeeld.

19 Hierbij maken we een onderscheid tussen (1) de kiezers die lid zijn van een politieke partij, (2) de kiezers die geen lid zijn, maar zich wel verbonden voelen met een politieke partij en (3) de kiezers die geen lid zijn van een politieke partij en zich ook niet met een politieke partij verbonden voelen.

20 De leeftijd en de factorscores politieke onderlegdheid werden als kwantitatieve variabelen in het model opgenomen. De overige variabelen werden als dummy's gecodeerd. Voor het onderwijsniveau werd daarbij een onderscheid gemaakt tussen drie categorieën: laag (geen of enkel lager), hoog (niet-universitair of universitair hoger onderwijs) en midden. De variabelen werden in het model opgenomen na stapsgewijze selectie. Alle geselecteerde variabelen zijn binair, zodat de effectparameters (ongestandaardiseerd) overeenstemmen met de geschatte log odds van de kruistabel tussen het al dan niet gesplitst stemmen en de onafhankelijke variabele.

TABEL IX

Logistische regressie-analyse van het verband tussen het al dan niet gesplitst stemmen in 1995 en de in tabel 7 en 8 vermelde variabelen: effectparameters na stapsgewijze selectie.

intercept	-1.93***
verwijzing naar politicus als motiverering	2.08***
verwijzing naar programma of beleidskwestie als motivering	1.22***
lid van een partij	-1.21***
band met een partij	-0.41**
laag onderwijsniveau	-0.59**
hoog onderwijsniveau	0.37*
zelfstandige	0.44*
N (gesplitst/niet gesplitst stemmen)	424/1357
pseudo r^2	.28

***: significant op minstens .0009-niveau

**: significant op minstens .009-niveau

*: significant op minstens .05-niveau

de kans op het uitbrengen van een gesplitste stem toch significant te dalen bij de kiezers die zich verbonden voelen met een partij zonder er lid van te zijn. Daarnaast zijn er ook kleine effecten van het onderwijsniveau en van het al dan niet zelfstandige zijn. De pseudo r^2 -waarde²¹ van .28 wijst erop dat de verklarende kracht van het model weliswaar aanzienlijk, maar toch slechts partieel is.

De slotsom is dus dat het splitsen van de stem in de eerste plaats verband houdt met de neiging om op personen te stemmen in de plaats van op partijen. Maar daarnaast spelen kennelijk ook beleidsoverwegingen mee. Net als in de Verenigde Staten wordt de 'ticket splitter' gekenmerkt door een lage partijbinding en een hoog opleidingsniveau. De politieke belangstelling als dusdanig blijkt echter niet zoveel verschil uit te maken.

IV. Gesplitst stemmen als beleidsgerichte keuze

De in de inleiding toegelichte 'rationele' verklaringmodellen voor het splitsen van de stem zijn op maat gesneden van hetzij een gemengd kiesstelsel zoals het Duitse, hetzij een presidentieel tweepartijstelsel zoals het Amerikaanse, en bijgevolg niet zonder meer toepasbaar op de Belgische verkiezingen.

Fiorina's 'balancing'-theorie, die in de inleiding al werd vermeld, gaat ervan uit dat vooral de ideologisch gematigde kiezers in de Verenigde Staten geneigd zijn om via een gesplitste stem aan te sturen op een beleid dat het midden houdt

21 Dit is Maddala's maximum-rescaled pseudo r^2 (G.S.MADDALA, *Limited-dependent and Qualitative Variables in Econometrics*. Cambridge, Cambridge University Press, 1983, p.39-40.

tussen het programma van de twee partijen. In een meerpartijensstelsel als het Belgische daarentegen heeft de centrumkiezer de meer voor de hand liggende optie om voor een centumpartij te kiezen. Wat de vergelijking echter helemaal mank doet lopen is het feit dat de kiezer in een parlementair stelsel enkel de wetgevende assemblees verkiest, en dus geen 'balancerende' impact kan hebben op de verhouding tussen het Parlement en de regering.

In een meerpartijensstelsel als het Belgische moet de 'rationaliteit' van de gesplitste stem vermoedelijk veel meer gezocht worden in het streven van de kiezer om de partijkeuze zo goed mogelijk in overeenstemming te brengen met de eigen beleidsopvattingen. De partijen bieden in hun programma immers een brede waaier van standpunten aan over uiteenlopende problemen. Dit pakket is als geheel te nemen of te laten, terwijl er ongetwijfeld heel wat kiezers zijn die het maar in een aantal opzichten eens zijn met een partij. Naarmate de ideologische basis voor de partijkeuze verzwakt, zijn er allicht meer kiezers die, al naargelang het probleem, nu eens akkoord gaan met de ene partij en dan weer met de andere. Die gedeeltelijke instemming met het programma van een aantal partijen kan gemakkelijk tot uitdrukking worden gebracht in een gesplitste stem.

We kunnen die hypothese toetsen door te onderzoeken of het profiel van de kiezers die hun stem verdelen tussen, bijvoorbeeld, de partijen A en B wat hun opvattingen betreft een ander profiel vertonen dan de kiezers die enkel voor A of enkel voor B stemmen. De verwachting is dan dat de opvattingen van de AB-kiezers in bepaalde opzichten zullen aansluiten bij die van de A-kiezers en in andere bij die van de B-kiezers.

Deze benadering is 'verkiezingsneutraal', in die zin dat het splitsgedrag niet wordt verklaard vanuit de aard van de verkiezingen zelf. De theorie stelt enkel dat de kiezer om beleidsmatige redenen voor een combinatie van partijen stemt, zonder te specificeren welke keuze de kiezer zal maken voor de afzonderlijke verkiezingen. Daartegenover staat het model van Jacobson, die het splitsgedrag juist wel verklaard op basis van het onderscheid tussen de verkiezingen, zoals toegelicht in de inleiding. De kiezer koestert andere verwachtingen ten opzichte van de president dan ten opzichte van zijn of haar vertegenwoordiger in het Congres of de Senaat en beoordeelt de respectievelijke kandidaten dan ook op grond van andere criteria. Volgens dezelfde logica zou men kunnen veronderstellen dat de kiezer ook voor federale en deelstaatverkiezingen andere criteria hanteert: voor de federale verkiezingen zouden de federale beleidsmateries logischerwijze bepalend moeten zijn voor de beoordeling van de partijen en voor de deelstaatverkiezingen de deelstaatbevoegdheden.

Deze hypothese kan worden getoetst door na te gaan hoe het effect van de beleidskwesties op de partijkeuze varieert van verkiezing tot verkiezing. De verwachting is dat er vooral een verschil zal zijn tussen de Senaats- en de Kamerverkiezing enerzijds en de Vlaamse Raadsverkiezing anderzijds. In het eerste geval zullen de federale beleidsbevoegdheden sterker meespelen bij de keuze, in het tweede geval de gemeenschaps- en gewestbevoegdheden.

We toetsen hieronder eerst de 'verkiezingsneutrale' hypothese, namelijk dat de splitsende AB-kiezers het in bepaalde opzichten eens zullen zijn met de volledige A-kiezers en in andere met de volledige B-kiezers. Empirisch gezien beschikken we maar over een beperkte speelruimte om de profielen van de splitsende kiezers in kaart te brengen en te vergelijken met de profielen van de niet-

splitsende. Dat komt omdat de meeste van de hierboven beschreven deelelectoraten te kleine deelsteekproeven vormen en bijgevolg niet afzonderlijk kunnen worden geanalyseerd. Het zijn enkel de drie meer substantiële deelelectoraten (VLD/CVP, SP/CVP en VU/CVP) die zich wel tot een dergelijke analyse lenen. Maar ook in die gevallen blijven de deelsteekproeven klein, waardoor een louter categorische analyse sterk wordt bemoeilijkt. Dit noopt er ons toe te werken met variabelen op kwantitatief of intervalniveau.

Het ISPO-onderzoek van 1995 bevat een aantal vragen die peilen naar de houding van de kiezer ten opzichte van de belangrijkste campagnethema's. Daarbij werd zowel gevraagd naar het standpunt van de kiezer betreffende een aantal thema's als naar het belang dat de kiezers aan die thema's hechten. Omwille van methodologische redenen²² spitsen we de analyse hier toe op de standpunten van de kiezers. We onderscheiden daarbij vijf verschillende problemen: de economie, de communautaire problematiek, de migranten, de milieuproblematiek en de ethische problemen. Voor elk van die problemen wordt een schaal geconstrueerd gaande van 0 (linkse cq. Belgische standpunt) tot 10 (rechtse cq. Vlaamse standpunt)²³. Om het effect te schatten van die beleidsopvattingen op het kiesgedrag is het nodig om ook de belangrijkste structurele determinanten van het kiesgedrag bij de analyse te betrekken, met name de geloofsovertuiging, de sociale klasse en de leeftijd. Ook hiervoor moeten we een beroep doen op variabelen die zich lenen tot een kwantitatieve analyse²⁴.

De eerste en de derde kolom van tabel 10 bevatten de gemiddelde waarden van de hogergenoemde variabelen voor de volledige *VLD- en CVP-kiezers*, dit zijn de kiezers die drie keer voor de partij stemmen. De middenste tabel bevat de gemiddelde waarden van de groep kiezers die zowel voor de VLD als de CVP stemmen. Op basis van een ANOVA-analyse werd telkens nagegaan in hoeverre deze drie gemiddelden significant van elkaar verschillen. Bij de vijf onderlijnde variabelen (economie, migranten, ethisch, geloofsovertuiging en leeftijd) zijn die gemiddelden significant op minstens het .05-niveau: de doorsnee VLD-er neemt inzake de economie en de migranten een rechtser standpunt in, is in ethisch op-

22 Aan de respondenten werd enerzijds gevraagd om telkens op een vijfpuntenschaal aan te duiden in welke mate ze het eens waren met 19 campagnethema's (bv. de sociale zekerheid privatiseren). Anderzijds dienden ze uit de lijst van 19 thema's die drie thema's te selecteren die het meest bepalend waren geweest voor hun partijkeuze, en die te ordenen volgens belangrijkheid. Aangezien de belangrijkheidsvariabelen (gaande van 0 tot 3) over het algemeen erg scheef verdeeld zijn lenen ze zich moeilijker tot een kwantitatieve analyse.

23 Daarbij werd telkens gewerkt met een somschaal (0-10) op basis van twee sterk samenhangende items. *Economie*: de sociale lasten op arbeid verminderen voor de werkgevers, delen van de sociale zekerheid privatiseren (Cronbach's alpha: .36). *Communautair*: de onafhankelijkheid van Vlaanderen nastreven, de sociale zekerheid splitsen (Cronbach's alpha: .59). *Milieu*: de mestoverschotten drastisch verminderen, milieuvriendelijke producten duurder maken (Cronbach's alpha: .41). *Migranten*: de terugkeer van migranten naar hun land van herkomst bevorderen, gemeentelijk stemrecht toekennen aan migranten die vijf jaar legaal in België verblijven (Cronbach's alpha: .68). *Ethische problematiek*: elfpuntenschalen abortus is aanvaardbaar / onaanvaardbaar, euthanasie is aanvaardbaar / onaanvaardbaar (Cronbach's alpha: .71).

24 *Geloofsovertuiging*: elfpuntenschaal katholiek / niet-katholiek. *Leeftijd*: kwantitatieve variabele. *Sociale klasse*: maandelijks netto-inkomen van het huishouden (schaal van 1: -20.000 tot 28: +150.000) gedeeld door het aantal leden van het huishouden.

zicht progressiever, is minder katholiek en tenslotte iets jonger dan de doorsnee CVP-er. Wat de communautaire en de milieuproblematiek betreft bestaat er geen significant verschil tussen beide electoraten.

TABEL X

Vergelijking van de gemiddelde profielen van de volledige VLD-, de volledige CVP- en de VLD/CVP-kiezers, op basis van een ANOVA-analyse.

	VLD		VLD/CVP		CVP
communautair*	5.3	=	4.9	=	5.2
economisch*	7	=	7	↔	5.7
milieu*	3.5	=	3.7	=	3.5
migranten*	6.4	=	6.6	↔	5.4
ethisch*	2.6	↔	3.3	↔	4.5
geloofsovertuiging*	4.7	↔	5.9	↔	6.9
inkomen*	5.1	=	5.5	↔	4.6
leeftijd	42.7	=	45.7	↔	49.7

onderlijnd: gemiddelden tussen VLD en CVP verschillen op minstens .05-significantieniveau

↔ : gemiddelden verschillen op minstens .05-significantieniveau

= : gemiddelden verschillen niet op minstens .05-significantieniveau

* : zie tekst voor verduidelijking

TABEL XI

Vergelijking van de gemiddelde profielen van van de volledige VLD-, de volledige CVP- en de VLD/CVP-kiezers op basis van een logistische regressie-analyse: gestandaardiseerde effectparameters na stapsgewijze selectie.

	<u>VLD</u> CVP	<u>VLD/CVP</u> VLD	<u>VLD/CVP</u> CVP
communautair	-0.13*	-	-0.17*
economisch	0.39***	-	0.34***
migranten	0.23***	-	0.26**
ethisch	-0.18**	-	-
geloofsovertuiging	-0.48***	0.31**	-0.20**
inkomen	-	-	0.17*
N	222/329	50/222	50/329
pseudo r^2	.37	.07	.19

*** : significant op minstens .0009-niveau

** : significant op minstens .009-niveau

* : significant op minstens .05-niveau

De VLD/CVP-kiezer deelt met het homogene VLD-electoraat het rechtse standpunt inzake de economische problemen en de migranten. Wat de ethische problemen betreft neemt de gemiddelde VLD/CVP-kiezer duidelijk een tussenpositie in: zijn of haar standpunt verschilt significant van zowel de volledige VLD- als de volledige CVP-kiezer. Ook wat de geloofsovertuiging betreft houdt het VLD/CVP-electoraat duidelijk het midden tussen de homogene VLD- en CVP-electoraten. Verder hebben de VLD/CVP-kiezers gemiddeld hetzelfde leeftijdsprofiel als de VLD-kiezers, in die zin dat ze een stuk jonger zijn dan de CVP-kiezers. Wat tenslotte het inkomen betreft is het opvallend dat de VLD/CVP-kiezers gemiddeld een hoger inkomen hebben dan de volledige CVP-kiezers, alhoewel de volledige VLD- en CVP-kiezers onderling niet significant verschillen.

Op basis van een logistische regressie-analyse kunnen we vervolgens nagaan welke variabelen het meest bepalend zijn voor het onderscheid tussen (1) de volledige CVP-kiezers en de volledige VLD-kiezers, (2) de volledige VLD-kiezers en de VLD/CVP-kiezers en (3) de volledige CVP-kiezers en de VLD/CVP-kiezers (Tabel XI). Uit de eerste kolom van de tabel blijkt dat het onderscheid tussen de volledige VLD- en CVP-kiezers vooral wordt bepaald door het economische standpunt en de geloofsovertuiging, en in mindere mate door de standpunten inzake de migranten, de ethische kwesties en het communautaire. De leeftijds- en inkomenseffecten vallen weg als we controleren voor de andere variabelen.

Ten opzichte van de volledige VLD-kiezers worden de VLD/CVP-kiezers enkel gekenmerkt door hun meer katholieke geloofsovertuiging. Maar met de volledige CVP-kiezers zijn de verschillen veel meer uitgesproken: de VLD/CVP-kiezers onderscheiden zich hiervan door hun Belgische houding, hun rechtse standpunten inzake de migranten- en de economische problematiek, hun minder katholieke opstelling en hun hogere inkomen. Het effect van de rechtse economische standpunten is het sterkst (.35), gevolgd door het migrantenstandpunt (.26). Anderzijds wijzen de lage pseudo r^2 -waarden erop dat het onderscheid tussen het deelectoraat en de homogene electoraten slechts in beperkte mate kan worden verklaard op basis van de geanalyseerde variabelen.

Samengevat staan de VLD/CVP-kiezers met hun uitgesproken rechts profiel dicht bij het homogene VLD- dan het homogene CVP-electoraat. Wat hen echter toch nog blijkt te binden aan de CVP is hun katholieke geloofsovertuiging, zij het dat de band met de katholieke kerk gemiddeld zwakker is dan bij de CVP-kiezers. Het is dus niet zo dat de VLD/CVP-kiezers, zoals verwacht, in bepaalde opzichten helemaal op dezelfde golflengte zitten als de volledige VLD-kiezers en in andere op dezelfde golflengte als de volledige CVP-kiezers.

Op dezelfde wijze kunnen we ook het profiel van de SP/CVP-kiezers in kaart brengen. De volledige SP-kiezers onderscheiden zich van de volledige CVP-kiezers door de communautaire, de ethische en de economische standpunten: de CVP-kiezers stellen zich economisch wat rechtser op, zijn wat Vlaamsgezinder en zijn in ethisch opzicht beduidend conservatiever (tabel XII). Bovendien zijn de SP-kiezers over het algemeen jonger en minder katholiek. Uit de multivariate analyse (tabel XIII) blijkt dat het ethische standpunt en de geloofsovertuiging van doorslaggevend belang zijn.

TABEL XII

Vergelijking van de gemiddelde profielen van de volledige SP-, de volledige CVP- en de SP/CVP- kiezers, op basis van een ANOVA-analyse.

	SP		SP/CVP		CVP
<u>communautair*</u>	4.5	=	4.8	=	5.2
<u>economisch*</u>	5	=	5.5	=	5.7
<u>milieu*</u>	3.2	=	3.3	=	3.5
<u>migranten*</u>	5.2	=	5.4	=	5.4
<u>ethisch*</u>	2.2	=	2.3	↔	4.5
<u>geloofsovertuiging*</u>	3.5	↔	5.2	↔	6.9
<u>inkomen*</u>	4.6	=	4.4	=	4.6
<u>leeftijd</u>	45.7	=	42.7	↔	49.7

onderlijnd: gemiddelden tussen SP en CVP verschillen op minstens .05-significantieniveau

↔: gemiddelden verschillen op minstens .05-significantieniveau

=: gemiddelden verschillen niet op minstens .05-significantieniveau

*: zie tekst voor verduidelijking

TABEL XIII

Vergelijking van de gemiddelde profielen van de volledige SP-, de volledige CVP- en de SP/CVP-kiezers op basis van een logistische regressie-analyse: gestandaardiseerde effectparameters na stapsgewijze selectie.

	<u>SP</u> CVP	<u>SP/CVP</u> SP	<u>SP/CVP</u> CVP
ethisch	-0.32***	-	-0.43***
geloofsovertuiging	-0.79***	0.37***	-0.25**
N	246/329	49/246	49/329
Pseudo r^2	.48	.10	.19

** : significant op minstens .09-niveau

*** : significant op minstens .0009-niveau

De SP/CVP-kiezers nemen wat de communautaire en de economische problematiek betreft duidelijk een tussenpositie in, waardoor ze noch van de volledige SP-kiezers, noch van de volledige CVP-kiezers significant verschillen. Inzake de ethische kwesties daarentegen staan ze op één lijn met het homogene SP-electoraat. Wat de mate van katholiciteit betreft nemen de SP/CVP-kiezers opnieuw een tussenpositie in. Ze zijn samen met de SP-kiezers jonger dan de CVP-kiezers.

De logistische regressie-analyse bevestigt dat de SP/CVP-kiezers zich hoofdzakelijk door hun meer progressieve ethische standpunten en hun zwakkere identificatie met de katholieke levensbeschouwing van het homogene CVP-electoraat onderscheiden. De SP/CVP-kiezers zijn iets katholieker dan de volledige SP-kiezers, maar houden er dezelfde standpunten op na. Het besluit is dus dat het SP/

CVP-electoraat een veel minder markant profiel heeft dan het hogerbeschreven VLD/CVP-electoraat. De SP/CVP-er is veel meer een 'middle of the road'-kiezer, die enkel wat de ethische problemen betreft duidelijk naar één kant, met name naar de SP, overhelt. Ook wat het SP/CVP-electoraat betreft wordt de vooropgestelde hypothese - dat de splitsende kiezers nu eens overhellen naar de ene partij en dan weer naar de andere - dus niet bevestigd.

Rest tenslotte het profiel van de VU/CVP-kiezers. De volledige VU- en CVP-kiezers verschillen vooral van elkaar door hun standpunten inzake communautaire en ethische kwesties: de VU-ers zijn beduidend Vlaamsgezinder en, wat de ethische problemen betreft, progressiever dan de CVP-kiezers (tabel XIV). De VU-ers zijn ook wat minder katholiek en jonger dan de CVP-ers, maar het effect van de leeftijd valt opnieuw weg wanneer we multivariaat analyseren en controleren voor de andere variabelen (tabel XV).

TABEL XIV

Vergelijking van de gemiddelde profielen van de volledige VU-, de volledige CVP- en de VU/CVP-kiezers op basis van een ANOVA-analyse.

	VU		VU/CVP		CVP
<u>communautair*</u>	6.7	↔	5.8	=	5.2
<u>economisch*</u>	5.9	↔	5.3	=	5.7
<u>milieu*</u>	3.1	=	3	=	3.5
<u>migranten*</u>	5.2	=	4.8	=	5.4
<u>ethisch*</u>	3	↔	4.3	=	4.5
<u>geloofsovertuiging*</u>	5.2	↔	6.4	=	6.9
<u>inkomen*</u>	4.7	=	5.4	↔	4.6
<u>leeftijd</u>	44.2	=	47.4	=	49.7

onderlijnd: gemiddelden tussen VU en CVP verschillen op minstens .05-significantieniveau

↔ : gemiddelden verschillen op minstens .05-significantieniveau

= : gemiddelden verschillen niet op minstens .05-significantieniveau

* : zie tekst voor verduidelijking

TABEL XV

Vergelijking van de gemiddelde profielen van de volledige VU-, de volledige CVP- en de VU/CVP-kiezers op basis van een logistische regressie-analyse: gestandaardiseerde effectparameters na stapsgewijze selectie.

	<u>VU</u> CVP	<u>VU/CVP</u> VU	<u>VU/CVP</u> CVP
communautair	0.36***	-0.24*	-
geloofsovertuiging	-0.34***	0.28*	-
N	67/329	39/67	41/334
Pseudo r^2	.19	.12	.0

*** : significant op minstens.009-niveau

* : significant op minstens.05-niveau

Uit de ANOVA-analyse blijkt dat de gemiddelde VU/CVP-kiezer enkel wat het inkomen betreft significant verschilt van de volledige CVP-kiezer, in die zin dat hij of zij iets meer verdient. De VU/CVP-respondenten zijn gemiddeld iets Vlaamsgezinder, maar dit verschil is niet significant. Ook wat de geloofsovertuiging en de ethische standpunten betreft zitten de VU/CVP- en de CVP-kiezers min of meer op dezelfde golfhoogte. Tussen de VU en de VU/CVP-kiezers zijn er wel een aantal markante verschillen: in vergelijking met de VU-ers zijn de VU/CVP-ers Belgischgezinder, katholieker en wat de ethische problemen betreft conservatiever. Inzake de economische problemen blijken de VU/CVP-ers dan weer iets progressiever dan de VU-ers. Inzake inkomen en leeftijd zijn er geen significante verschillen.

Dat de VU/CVP- en de volledige CVP-kiezers een sterk gelijklopend profiel hebben wordt bevestigd door de logistische regressie-analyse (tabel 15). Die analyse toont ook aan dat het onderscheid tussen de volledige VU en de VU/CVP-kiezers hoofdzakelijk wordt bepaald door de communautaire kwestie en de mate van katholiciteit. Het is met andere woorden vrij duidelijk waarom deze kiezers niet voor het volle pond VU kiezen: daarvoor zijn ze te weinig Vlaamsgezind en te katholiek. Minder duidelijk is evenwel waarom die kiezers dan toch nog een deel van hun stem aan de VU geven, aangezien ze in geen enkel opzicht significant van de CVP-ers verschillen. Wellicht spelen hier zowel de hogervermelde personenfactor als het Vlaamse Raad-effect mee. Duidelijk is in elk geval dat we ook wat het VU/CVP-electoraat betreft weinig empirische steun vinden voor de hypothese dat de splitsende kiezers nu eens de opvattingen delen van het ene electoraat en dan weer van het andere. De VU/CVP-kiezers blijken wat hun opvattingen betreft integendeel helemaal op één lijn te zitten met de volledige CVP-ers.

Tot nu toe hebben we in onze zoektocht naar een 'rationele' verklaring voor het gesplitst stemmen een 'verkiezingsneutrale' aanpak gevolgd, waarbij abstractie wordt gemaakt van de specificiteit van de afzonderlijke verkiezingen. Maar zoals hierboven geargumenteed is het mogelijk dat precies die specificiteit mede aan de basis ligt van het splitsgedrag, in die zin dat de kiezers voor de verschillende verkiezingen andere criteria hanteren. Zo zou men, zoals gezegd, kunnen veronderstellen dat de partijen voor de Kamer- en Senaatsverkiezing op grond van federale beleidsmateries worden beoordeeld en voor de Vlaamse Raadsverkiezing op grond van deelstaatbevoegdheden. Twee van de vijf hierboven onderzochte beleidsmateries betreffen een quasi exclusieve federale bevoegdheid, namelijk de ethische en de communautaire problematiek. Het economische en het migrantenbeleid vormen deels een federale en deels een gemeenschaps- of gewestbevoegdheid. Tenslotte zijn de gewesten in grote mate bevoegd voor het milieu. De theoretische verwachting is dus dat de ethische en de communautaire opvattingen van de kiezers vooral hun keuze voor de Senaat en de Kamer zullen bepalen en hun milieupvattingen vooral hun keuze voor de Vlaamse Raad. Wat betreft de communautaire problemen staat deze hypothese echter haaks op wat we intuïtief zouden verwachten, namelijk dat de kiezer zijn communautaire opvattingen vooral laat meespelen bij de Vlaamse Raadsverkiezingen. Vermoedelijk is het inderdaad zo dat de deelstaatassemblees het meest met de staatsvorming geassocieerd worden, ook al zijn ze terzake, paradoxaal genoeg, nauwelijks bevoegd.

Een multivariate analyse²⁵ wijst evenwel uit dat het effect van de vijf hogervermelde beleidskwesties op de partijkeuze nauwelijks varieert van verkiezing tot verkiezing. Een kleine uitzondering vormt de communautaire schaal, waarvan het effect iets groter blijkt voor de Vlaamse Raadsverkiezingen²⁶, zoals intuïtief, maar niet theoretisch, verwacht. Als we naar de gemiddelde schaalposities van de verschillende electoraten kijken, dan blijkt dat voor de Vlaamse Raad het Vlaams Blok-electoraat iets Vlaamsgezinder is en het Agalev-electoraat iets Belgischgezinder, zij het dat de verschillen klein zijn. Blijkbaar neigen de Vlaamsgezinde kiezers voor de Vlaamse Raadsverkiezingen dus iets meer naar het Vlaams Blok en de Belgischgezinde iets meer naar Agalev. Het relatief omvangrijke VU-electoraat voor de Vlaamse Raad is opmerkelijk genoeg iets minder Vlaamsgezind²⁷. Dit resultaat doet vermoeden dat de Vlaamse Raad-bonus voor de VU weinig met de beleidsopvattingen van de kiezers te maken heeft, maar - zoals hierboven al gesuggereerd - eerder via een associatief procédé tot stand komt.

V. Gesplitst stemmen van verkiezing tot verkiezing

Kiezers die uit louter rationale en beleidsmatige overwegingen een gesplitste stem uitbrengen zullen dat wellicht bij elke verkiezing opnieuw doen. Maar in andere gevallen is het opsplitsen van de stem misschien veeleer een tijdelijke noodoplossing voor kiezers die twijfelen tussen verschillende partijen en de knoop maar niet kunnen doorhakken. Zo is het opsplitsen van de stem mogelijk een tussenstap voor kiezers die lonken naar een andere partij, maar de vertrouwde partij toch nog niet helemaal durven loslaten. In die gevallen is het gesplitst stemmen geen permanent, maar een tijdelijk fenomeen: ofwel zet de kiezer nadien definitief de stap naar de nieuwe partij, ofwel keert hij nadien toch terug naar de vertrouwde schaaftal.

De paneldata van het ISPO-verkiezingsonderzoek bieden ons een unieke mogelijkheid om te onderzoeken hoe het individuele kiesgedrag van verkiezing tot verkiezing evolueert. Van de 2691 in 1991 geïnterviewde respondenten werden er 1762 of 65,5% opnieuw ondervraagd in 1995. Of omgekeerd: van de 2099 respondenten die in 1995 bij het onderzoek waren betrokken was 83,9% reeds ondervraagd in 1991.

Ook op 24 november 1991 werden er drie verschillende verkiezingen georganiseerd, namelijk voor de Kamer, de Senaat en de provincieraden. Spijtig genoeg werd bij het ISPO-onderzoek van 1991 niet gevraagd naar de partijkeuze voor de provincieraadsverkiezingen, zodat we enkel kunnen nagaan of de respondenten voor de Kamer- en de Senaatsverkiezingen al dan niet identiek hebben ge-

25 Bij deze analyse - op basis van de CATMOD-procedure van SAS - werd enkel rekening gehouden met de zes grootste electoraten. Het effect van elk van de beleidskwesties werd gemeten op basis van de toename van de pseudo r^2 na toevoeging van de beleidskwestie aan een basismodel met enkel de achtergrondvariabelen leeftijd, levensbeschouwing (elfpuntenschaal mate van katholiciteit) en sociale klasse (indeling in zes categorieën). De detailresultaten van deze analyse, samen met de gemiddelde posities van de electoraten op de schalen, zijn verkrijgbaar bij de auteur.

26 Pseudo r^2 -bijdrage voor de Kamer: .05; voor de Senaat: .05; voor de Vlaamse Raad: .06.

27 Gemiddelde posities op de communautaire schaal van de VU: Kamer 6.4, Senaat 6.3, Vlaamse Raad 6.2; van Agalev: Kamer 4.5, Senaat 4.7, Vlaamse Raad 4.1; van het Vlaams Blok: Kamer 6.3, Senaat 6.3, Vlaamse Raad 6.5.

stemd²⁸. Een exacte vergelijking tussen de mate van gesplitst stemmen in 1991 en 1995 is dus niet mogelijk. Daartegenover staat echter dat de provincieraadsverkiezingen qua politieke relevantie so wie so moeilijk vergelijkbaar zijn met de verkiezingen voor de Vlaamse Raad²⁹. Het feit dat de provincieraadsverkiezingen in het onderzoek van 1991 buiten beschouwing zijn gelaten is op zich trouwens al revelerend voor het geringe belang dat eraan werd gehecht. Aangenomen mag dan ook worden dat de politieke stimulans om voor de provincieraadsverkiezingen anders te stemmen dan voor de Kamer en de Senaat een stuk kleiner was dan in 1995 het geval was met de Vlaamse Raadsverkiezingen.

TABEL XVI

Soorten stemmen uitgebracht bij de verkiezingen van 1995, in procenten, volgens het soort stem uitgebracht bij de verkiezingen van 1991
(Chi-kwadraatwaarde: $p=0.001$)

		1991		
		volledig	gesplitst	totaal
1995	volledig	78.8	49.4	74.7
	in twee gesplitst	16.3	43.4	20.1
	in drie gesplitst	1.5	5.6	2.1
	niet gestemd	3.3	1.6	3.1
N (=100%)		1315	208	1524

In tabel XVI wordt het splitsgedrag van 1991 gekruist met dat van 1995³⁰. Een eerste in het oog springende vaststelling is dat er tussen beide een sterk verband bestaat. 49% van de kiezers die hun stem in 1991 opsplitten doet dit opnieuw in

28 In de ISPO-enquête van 1991 werd (anders dan in de enquête van 1995) aan de respondenten gevraagd of ze voor de Senaat voor een andere partij hadden gestemd dan voor de Kamer en, zo ja, voor welke partij. Deze manier van vragen stellen leverde blijkbaar interpretatiemoeilijkheden op voor wat betreft de blanco- en ongeldige stemmen. Respondenten die voor de Kamer een blanco- of ongeldige stem rapporteerden hebben in 89,1% van de gevallen een ontbrekende waarde voor de variabele 'al dan niet dezelfde keuze voor de Senaat'. In deze analyse wordt ervan uitgegaan dat deze respondenten ook voor de Senaat een blanco- of ongeldige stem uitbrachten. Het zonder meer buiten beschouwing laten van deze respondenten zou immers tot gevolg hebben dat het aantal blanco- en ongeldige stemmen in de steekproef zou zakken tot lager dan 1%. Anderzijds maakt het voor de hierna gepresenteerde resultaten weinig of geen verschil uit voor welke oplossing wordt gekozen.

29 Een exacte vergelijking zou wel mogelijk zijn wanneer we de Vlaamse Raadsverkiezing van 1995 buiten beschouwing lieten. Gezien het grote aantal kiezers dat uitgerekend voor deze verkiezing een aparte stem uitbracht (cfr. supra) zou dit echter een vertekend beeld opleveren van de mate waarin de kiezers in 1995 gesplitst hebben gestemd. Bij de analyse gaan we dan wel impliciet uit van de veronderstelling dat de vroegere provincieraadsverkiezingen veel minder aparte stemmen aantrokken dan de huidige Vlaamse Raadsverkiezingen.

30 Deze tabel betreft enkel de respondenten die in 1991 zijn gaan stemmen en die in 1995 opnieuw werden ondervraagd. Kiezers die in 1995 voor het eerst zijn gaan stemmen worden met andere woorden buiten beschouwing gelaten. De data worden gewogen volgens leeftijd, geslacht en partijkeuze voor de Kamerverkiezingen op 24 november 1991.

1995 : 43.4% splitst tussen twee partijen en 5.6% tussen drie. Van de kiezers die in 1991 ongesplitst hebben gestemd doet 78.8% hetzelfde in 1995. In die groep is er ook een iets grotere 'uitval' van kiezers die in 1995 verstek lieten gaan en thuisbleven, namelijk 3.3%, tegenover 1.6% bij de splitsende kiezers van 1991. Het sterke verband tussen het splitsen van de stem in 1991 en 1995 neemt uiteraard niet weg dat een groot aantal kiezers van stemgedrag wisselt. Van de splitters van 1991 brengt niet minder dan 49.4% een ongesplitste stem uit in 1995 en van de niet-splitters van 1991 brengt 17.8% een gesplitste stem uit in 1995.

In tabel XVII wordt per partij aangegeven hoe de splitsende en de niet-splitsende kiezers van 1991 zijn geëvolueerd. Een eerste interessant gegeven daarbij is de mate waarin de partijen er in 1995 in geslaagd zijn om hun volledige kiezers van 1991 te behouden. De grote en de kleine partijen vertonen hier een totaal ander beeld. De grote partijen behouden twee derden (VLD en SP) tot zelfs vier vijfden (CVP) van hun volledige electoraat. Bij de kleine partijen daarentegen is dit slechts twee vijfden. Dit wijst erop dat de volledige kiezers voor de traditionele partijen een veel solidere basis vormen dan voor de kleine partijen. Anders gezegd: dat de kiezer een volledige stem uitbrengt op een kleine partij is allerminst een garantie dat die kiezer de kleinere partij ook helemaal trouw zal blijven. Bij de grote partijen is dat veel meer het geval. De schade voor de kleine partijen zou nog enigszins beperkt blijven mochten ze de volledige stemmen van 1991 ten minste gedeeltelijk kunnen behouden, maar ook dat is slechts in zeer beperkte mate het geval. Opvallend veel voormalig volledige kiezers van 1991 keren de kleine partijen in 1995 helemaal de rug toe. Bij het Vlaams Blok (44.5%) en Agalev (43.2%) is dat zelfs een relatieve meerderheid.

TABEL XVII

Soorten stemmen uitgebracht bij de verkiezingen van 1995, per partij in procenten, volgens het soort stem uitgebracht bij de verkiezingen van 1991.

1991	1995	CVP	VLD	SP	VB	VU	AGA
volledige stem uitgebracht op de partij	volledig	80.9	64.6	68.1	42.6	43.8	37.7
	gesplitst	10.5	14.3	13.5	12.8	22.1	19.1
	geen	8.6	21	18.4	44.5	34.2	43.2
	N (=100%)	329	235	263	108	117	104
gesplitste stem uitgebracht op de partij	volledig	29.2	21	20.2	26	7.4	4.6
	gesplitst	45.1	40.7	35.7	13.2	33.7	33.8
	geen	25.7	38.2	44	60.8	58.9	61.5
	N (=100%)	89	76	60	36	55	45
geen stem uitgebracht op de partij	volledig	6.7	3.4	5.5	2.9	1.1	1.7
	gesplitst	8.7	5.1	5.7	2.6	4.1	2.1
	geen	84.6	91.5	88.8	94.5	94.8	96.2
	N (=100%)	1106	1213	1201	1379	1351	1374

De partijen zijn er in 1995 slechts in beperkte mate in geslaagd om hun splitssende kiezers van 1991 helemaal aan boord te trekken. De CVP was in dat opzicht het meest succesvol met 29.2%, gevolgd door het Vlaams Blok met 26%. Agalev (4.6%) en VU (7.4%) slagen er het minst in om die weifelende kiezers helemaal over de streep te trekken. De meeste partijen zijn hun halve kiezers van 1991 integendeel in grote mate kwijtgespeeld in 1995. Dat is het meest manifest het geval met de drie kleine partijen, die allemaal ongeveer twee derden van de splitssende kiezers zijn verloren. Bij de SP laat de kleine helft van de voormalig halve kiezers de partij helemaal in de steek, maar bij de VLD en CVP zijn dat er wat minder. De dominante tendens is dus dat de kiezer die een gesplitste stem uitbrengt op een partij de volgende keer ofwel hetzelfde doet (CVP, VLD) ofwel de partij definitief de rug toekent (SP, VB, VU, Agalev). In relatief weinig gevallen is de halve stem een opstap naar een volledige stem de volgende keer.

Tenslotte bleken de kiezers die in 1991 helemaal niet voor een bepaalde partij hebben gestemd in 1995 wel gemakkelijker geneigd om die partij een gesplitste dan ineens een hele stem te geven. Het procent kiezers dat overstapt van een niet-stem naar een halve stem is over het algemeen groter dan het procent dat overstapt van een niet-stem naar een volledige stemmen. Vooral bij de VU is het procent nieuwe gesplitste stemmen (4.1%) in verhouding veel groter dan het procent nieuwe volledige stemmen (1,1%). Bij SP en Agalev is dat verschil beduidend kleiner en bij het Vlaams Blok zijn er zelfs iets meer nieuwe volledige stemmen (2,9%) dan nieuwe gesplitste stemmen (2,6%). Het totale procent nieuwe stemmen dat de partijen kunnen aantrekken staat min of meer in verhouding tot de partijsterkte.

TABEL XVIII

Samenstelling van de totale electoraten van 1995 (met uitzondering van de kiezers die voor het eerst stemden) volgens het soort stem uitgebracht bij de verkiezingen van 1991 en 1995, in procenten.

stem 1991	stem 1995	type kiezer	CVP	VLD	SP	VB	VU	AGA
volledig	volledig	ware gelovige	49.6	45.3	46.8	30.8	30.1	30.7
gesplitst	volledig	langzame bekeerling	4.8	4.7	3.2	6.3	2.4	1.6
geen	volledig	plotse bekeerling	13.8	12.3	17.3	26.9	9.1	18.2
volledig	gesplitst	halve afvallige	6.4	10	9.2	9.3	15.2	15.5
gesplitst	gesplitst	eeuwige twijfelaar	7.4	9.2	5.6	3.2	10.8	11.9
geen	gesplitst	halve bekeerling	17.9	18.4	17.8	23.5	32.4	22.1
N (=100%)			536	335	383	150	171	128

In tabel XVIII bekijken we dezelfde gegevens vanuit een ander perspectief door de electoraten van 1995 (met uitzondering van de kiezers die voor het eerst stemden), als basis te nemen van de analyse. Die electoraten kunnen we nu opsplitsen volgens het kiesgedrag van zowel 1991 als 1995. Voor die laatste verkiezingen maken we een onderscheid tussen de kiezers die een volledige stem (drie

keer) hebben uitgebracht op een partij en de kiezers die een gesplitste stem (een of twee keer) hebben uitgebracht. Daarbovenop komt het onderscheid tussen de kiezers die in 1991 een volledige stem hadden uitgebracht op de partij, de kiezers die in 1991 een gesplitste stem hadden uitgebracht op de partij, en de kiezers die in 1991 helemaal geen stem hadden uitgebracht op die partij.

Voor de duidelijkheid plakken we op elk van die zes categorieën een etiket uit de religieuze sfeer. In eerste instantie zijn er de "ware gelovigen", dit zijn de kiezers die twee keer over de hele lijn op dezelfde partij hebben gestemd. Daarnaast onderscheiden we drie soorten van bekeerlingen: (1) "langzame bekeerlingen" zijn de kiezers die de vorige keer een halve en nu een volledige stem op een partij uitbrengen; (2) "plotse bekeerlingen" zijn de kiezers die de vorige keer helemaal niet en nu volledig op een partij stemmen; (3) "halve bekeerlingen" zijn de kiezers die de vorige keer helemaal geen en nu een halve stem op een partij uitbrengen. Verder zijn er de "eeuwige twijfelaars" die twee keer na elkaar een halve stem hebben uitgebracht en tenslotte de "halve afvalligen", die vroeger een volledige en nu maar een halve stem uitbrengen. De ware gelovigen en de halve bekeerlingen zijn wellicht de meest relevante categorieën: in het eerste geval is de band met de partij duidelijk het sterkst, in het tweede geval het zwakst.

De drie grote partijen blijken elk over een even stevige basis van ware gelovigen te beschikken, die twee keer na elkaar over de hele lijn voor de partij stemmen. Die groep vormt telkens ongeveer de helft van het electoraat. Ook voor het overige is de samenstelling van de drie traditionele electoraten sterk vergelijkbaar. De halve bekeerlingen vormen telkens de tweede grootste categorie, van om en bij de 18%, gevolgd door de plotse bekeerlingen die 12 tot 17% uitmaken.

Het plaatje is opnieuw helemaal anders bij de kleine partijen: hun electoraat bestaat maar voor een derde uit door en door trouwe kiezers. Ook bij deze partijen vormen de halve bekeerlingen telkens een opvallend grote groep, maar nu springt de VU er duidelijk uit met 32.4%. Deze halve bekeerlingen, die de vorige keer helemaal niet en nu slechts gedeeltelijk voor de partij stemmen, vormen de grootste categorie van het VU-electoraat. Dit electoraat blijkt nu dus nog wankeler dan uit de vorige analyses al was gebleken: niet alleen bestaat het grotendeels uit halve kiezers, bovendien gaat het hier in het overgrote deel van de gevallen nog om kiezers die in 1991 helemaal niet voor de VU hadden gestemd en dus allicht maar een flinterdunne band hebben met de partij. Dat laatste geldt bovendien a fortiori voor de kleine partijen, waarvan het overgrote deel van de halve kiezers het na één verkiezing opnieuw voor bekeken houdt, zoals hierboven vastgesteld.

In tegenstelling tot de andere twee kleine partijen telt de VU ook relatief weinig plotselinge bekeerlingen onder haar kiezers, namelijk slechts 9.1% tegenover 18.2% bij Agalev en 26.9% bij het Vlaams Blok. Bij die laatste twee partijen zijn de bekeerlingen met andere woorden meer geneigd om ineens voor het volle pond voor de nieuwe partij te kiezen, waardoor het aandeel van de volledige stemmen wordt opgekrikt. Tenslotte valt zowel bij Agalev als de VU het relatief grote aantal halve afvalligen op, namelijk iets meer dan 15%. In beide electoraten zijn er dus verhoudingsgewijs veel kiezers die vroeger pal achter de partij stonden maar er op 21 mei 1995 al met één been buiten stonden.

Door het procent halve en plotse bekeerlingen op te tellen bekomen we het aandeel nieuwe kiezers, dit zijn de kiezers die in 1991 niet en in 1995 minstens

één keer voor een partij hebben gestemd. Dit aandeel bedraagt telkens ongeveer één derde bij de drie traditionele partijen (CVP: 31.7%, VLD: 30.7%, SP: 35.1%), maar is een stuk hoger bij de drie kleinste. Bij het Vlaams Blok bedraagt het aandeel nieuwe kiezers zelfs ongeveer de helft van het totale electoraat (50.4%). Daarna volgen de VU (41.5%) en Agalev (40.3%).

VI. Samenvatting en besluit

Wanneer er op één verkiezingsdag verschillende verkiezingen worden georganiseerd heeft de kiezer de mogelijkheid om een gesplitste stem uit te brengen. 'Split-ticket voting' is onder meer in de Verenigde Staten en Duitsland een intens bestudeerd fenomeen, maar bleef tot nu toe wat onderbelicht in het Belgische verkiezingsonderzoek. Dat spijt zich over het algemeen enkel toe op de partijkeuze voor de Kamerverkiezingen. Op die manier blijft echter een niet onbelangrijk aspect van het kiesgedrag buiten beeld. In deze bijdrage werd op basis van de ISPO-surveydata van 1995 gepeild naar de omvang van het gesplitst stemmen bij de parlementsverkiezingen van 21 mei 1995 en naar mogelijke verklaringen voor het fenomeen.

Op basis van het ISPO-verkiezingsonderzoek kunnen we het aantal kiezers dat op 21 mei 1995 gesplitst heeft gestemd schatten op 23.9%. 3% daarvan heeft voor drie verschillende partijen gestemd en 20.9% voor twee verschillende partijen. Bij de kiezers die voor twee verschillende partijen stemmen is het meest voorkomende patroon dat er voor de Vlaamse Raad anders wordt gestemd dan voor Kamer en Senaat.

De analyse van het gesplitst stemmen toont duidelijk aan dat we ons eigenlijk geen adequaat beeld kunnen vormen van de electorale sterkte van een partij als we enkel de stemmenpercentages voor de afzonderlijke verkiezingen kennen. Veel relevanter zijn enerzijds het aantal 'volledige' kiezers, die drie keer voor dezelfde partij hebben gestemd, en anderzijds het aantal kiezers die minstens één keer voor die partij hebben gestemd, dit is het totale electoraat. Beide percentages vormen een soort onder- en bovengrens, waartussen de stemmenpercentages voor de afzonderlijke verkiezingen zweven. De marge tussen de onder- en bovengrens wordt groter naarmate het aandeel 'volledige' kiezers in het totale electoraat van een partij kleiner wordt.

Dit aandeel 'volledige' kiezers blijkt sterk te verschillen van partij tot partij. De VU en Agalev hadden in 1995 relatief weinig 'volledige' kiezers en relatief veel kiezers die de partij één keer kozen. Het totale electoraat van beide partijen bestond voor minder dan de helft (48.1% bij Agalev en 36.6% bij de VU) uit volledige kiezers. Bij CVP, VLD, SP en VB bestond het totale electoraat voor ongeveer twee derden uit volledige kiezers. Een stem voor de vier grootste partijen was dus in het overgrote deel van de gevallen een alles-of-niets stem. Terwijl deze partijen steunden op een solide basis van volledige kiezers moesten Agalev en de VU het grotendeels hebben van kiezers die hun stem splitsten, en dan nog in aanzienlijke mate van kiezers die de partij in kwestie slechts één stem gunden.

De overlappingsen tussen de totale electoraten pasten goed in een links/rechtspatroon. De twee grote partijen aan de linker- en de rechterzijde van het spectrum, SP en VLD, deelden hun gesplitste stemmen in hoofdzaak met centrumpartijen, met name met de CVP en in tweede instantie met de VU. Daarnaast was

er een aanzienlijke overlapping tussen deze centrapartijen onderling. Agaley deelde zijn stemmen in de eerste plaats met de SP en in de tweede plaats met de VU. De kiezers die hun stem verdeelden tussen CVP en VLD (3,2% van alle kiezers), CVP en SP (3%) en CVP en VU (2,5%) vormden telkens een substantieel segment van het electoraat.

Vooraf de kiezers die eerder op personen dan op partijen stemmen doen aan 'split ticket voting'. Van de kiezers die de sympathie voor of de bekendheid met een politicus minstens één keer als motief voor hun partijkeuze opnoemen brengt 55.6% ook een gesplitste stem uit. Kennelijk is een gesplitste stem vaak het gevolg van het feit dat een populaire kandidaat de kiezer van zijn 'normale' partijkeuze kan weglokken. Dit werd wellicht in de hand gewerkt door het sterk gepersonaliseerde karakter van de Senaatsverkiezing, die haast de vorm aannam van een eerste minister-verkiezing. De kiezers laten zich echter moeilijker verleiden tot een gesplitste stem naarmate ze een minder hoog opleidingsniveau hebben en zich sterker met één bepaalde partij verbonden voelen. Vooral bij partijleden is de kans op het uitbrengen van een gesplitste stem relatief klein.

Alhoewel de personen-factor duidelijkst het zwaarst doorweegt, zijn er toch aanwijzingen dat het uitbrengen van een gesplitste stem tot op zekere hoogte ook door meer 'rationele' of beleidsmatige overwegingen wordt ingegeven. Kiezers die naar eigen zeggen rekening houden met de partijprogramma's en de beleidskwesties zijn meer geneigd om gesplitst te stemmen. De meest voor de hand liggende hypothese in dat verband is dat de kiezers gesplitst stemmen voor partij A en B omdat ze het in sommige opzichten eens zijn met A en in andere met B. Hiervoor vonden we echter weinig steun in de data, zij het dat de analyse zich noodgedwongen diende te beperken tot de drie meest substantiële deelectoraten (VLD/CVP, SP/CVP en VU/CVP). Het meest voorkomende patroon is dat de gemiddelde AB-kiezer wat de beleidsopvattingen betreft het midden houdt tussen de opvattingen van de 'volledige' A-kiezer en de 'volledige' B-kiezer. In geen enkel geval bleek de AB-kiezer voor sommige beleidskwesties bij de A-kiezer en voor andere bij de B kiezer aan te sluiten. Een ander 'rationeel' verklaringsmodel voor het gesplitst stemmen is dat de kiezers voor de verschillende verkiezingen andere criteria gebruiken om de partijen te beoordelen. We vonden evenwel geen empirische grond voor de hypothese dat de kiezers voor de Senaats- en de Kamerverkiezing vooral de federale beleidsmateries in rekening brengen en voor de Vlaamse Raadsverkiezingen de deelstaatmateries.

Vooraf de VLD/CVP-kiezers hebben een uitgesproken profiel. Ze hebben gemiddeld een hoger inkomen dan de volledige CVP-kiezers. Met de VLD-kiezers hebben ze hun rechtse standpunten inzake het migrantenthema en het economische thema gemeen. Inzake geloofsovertuiging en ethische kwesties nemen ze een tussenpositie in tussen het homogene VLD- en CVP-electoraat. De SP/CVP-kiezers delen met de SP-kiezers hun progressieve standpunt inzake ethische kwesties, maar nemen voor het overige een tussenpositie in tussen de SP- en CVP-kiezers. De doorsnee VU/CVP-kiezer is minder Vlaamsgezind, katholieker en ethisch conservatiever dan de volledige VU-kiezer, maar verschilt qua opvattingen nauwelijks van de volledige CVP-kiezer.

Uit het panelonderzoek van het ISPO - waarbij 1762 respondenten van 1991 opnieuw werden ondervraagd in 1995 - blijkt dat er een verband bestaat tussen het gesplitst stemmen bij opeenvolgende verkiezingen: de helft van de kiezers die in 1991 hun stem hebben opgesplitst tussen Kamer en Senaat hebben ook in

1995 een gesplitste stem uitgebracht. Pas wanneer het ISPO-panelonderzoek is doorgetrokken tot de verkiezingen van 13 juni 1999 en we over een derde meetpunt beschikken zal er meer duidelijkheid zijn over de vraag hoeveel kiezers echt de gewoonte hebben om gesplitst te stemmen.

Bij de drie traditionele partijen bracht het overgrote deel van de volledige kiezers van 1991 in 1995 opnieuw een volledige stem uit op dezelfde partij (CVP: 80,9%, VLD: 64,6%, SP: 68,1%). Bij de drie kleinere partijen is dit procent beduidend kleiner (VB: 42,6%, VU: 43,8%, Agalev: 37,7%). Een opvallend groot deel van de voormalige volledige kiezers van die drie partijen liet de partij in 1995 helemaal links liggen. De volledige kiezers van de drie traditionele partijen zijn met andere woorden beduidend trouwer dan de volledige kiezers van de kleinere partijen. De totale electoraten van de drie kleinere partijen bestonden in 1995 dan ook slechts voor een derde uit kiezers die twee keer na elkaar volledig voor de partij stemden (tegenover de helft bij de drie traditionele partijen). Het Vlaams Blok had relatief veel (26,9%) plotse bekeerlingen, die in 1991 niet en in 1995 volledig voor de partij stemden. De VU had opvallend veel (32,4%) halve bekeerlingen, die in 1991 niet en in 1995 slechts gedeeltelijk voor de partij stemden.

Een gesplitste stem voor een partij was slechts in zeer beperkte mate een opstap naar een volledige stem bij de volgende verkiezingen. De dominante tendens was dat die halve kiezers van 1991 in 1995 hetzij opnieuw een gesplitste stem uitbrachten op de partij (vooral bij CVP en VLD), hetzij de partij helemaal de rug toekeerden (SP, VB, VU en Agalev). Het blijft echter een open vraag of dit patroon typisch was voor de verkiezingen van 21 mei 1995, dan wel een meer algemene wetmatigheid weerspiegelt. Ook hiervoor is het alsnog wachten op de resultaten van het ISPO-onderzoek betreffende de verkiezingen van 13 juni 1999.

Summary: Split ticket-voting in Flanders/Belgium. An analysis on the basis of individual level survey data

The 1995 simultaneous election of three legislative assemblies (Senate, lower Chamber and regional councils) offered the Belgian voters an opportunity to split their ballot between three different parties. An analysis of Flemish individual level survey data shows that 76.1% cast a straight ticket vote, while 20.9% split their tickets between two and 3% between three different parties. Ticket-splitting occurs most frequently amongst voters who mention the personality of individual politicians or the issues as a reason to support a party. In addition, the likelihood of ticket-splitting increases amongst the higher educated and the non-partisans. No support was found for the hypothesis that ticket-splitters in a multi-party system tend to lean towards one party on some issues and towards the other party on others. Instead, ticket-splitters generally take a position in between two parties. No evidence was found of a differential issue impact across elections, in this sense that regional issues are more critical to regional elections and federal issues to federal elections.